

KALUNDBORG ARKÆOLOGI FORENING

27. årgang nr. 2, maj 2014

FORMANDENS ORIENTERING

Siden sidst

Foråret har budt på kystrekognoscering efter kulturspor frilagt af stormen Bodil, udflugt til Nationalmuseet, foredrag af Martin Pavón, udgravning ved Holbæk, åbning af oldtidsruten i Asnæs Forskov, SDA's Årsmøde på Fyn og detektorsøgning ved Melbygården.

Ved kystrekognoscering på Røsnæs beskrev vi nogle frilagte kogestens-gruber fra yngre bronzealder/ældre jernalder i kyst-skrænten. Længere nede lå der et kulturlag med keramik fra Tragtbægerkultur. På Asnæs konstaterede vi at stormen Bodil har ædt sig ind i Douglas Prices Ertebølleboplads, og at mellem en halv og en hel meter af skrænten nu er væk. Vi opsamlede en del flintflækker og -afslag og en enkelt tværpilespids samt nogle knoglefragmenter.

På Nationalmuseet besøgte vi middelalderudstillingen med museums-inspektør Nils Engberg som inspirerende guide. Derudover viste Nils os museets Antikvarisk-Topografisk Arkiv hvor vi bl.a. så materialet fra udgravningen af Vestborgen og Kalundborg Slot.

På udgravningsfronten gravede vi i to uger for Holbæk Museum ved Oldvejen. Der var masser af keramik fra yngre bronzealder/ældre jernalder samt flere redskaber af flint. Karen Vestergaard fandt en meget fin mejsel af ben. Jens har skrevet en artikel om udsædvanlig ornamentik på nogle af potteskårene andetsteds her i bladet.

Sidste år foretog Henrik Jensen og jeg detektorafsøgning af marken ved Melbygården hvor museet udgravede en boplads fra germansk jernalder/vikingetid i 2007. Her fandt vi mange fine smykker fra årene 200-1050 (fremvist på generalforsamlingen i 2013). Nu er vi med hjælp fra medlemmer af Arkæologiforeningen og andre i gang med at optage alt jern fra et område på 7.000 kvadratmeter der ligger over de udgravede hustomter. Der er ca. 5.000 stk. jern i området, og indtil nu har vi optaget lidt over 3.000 genstande.

Meget af det optagne jern er fra oldtiden. Fra germansk jernalder/-vikingetid har vi bl.a. fundet en (meget rusten) sværdfæsteknap, flere små knive og dele deraf, mange søm og klinkenagler, en nøgle og nogle genstande der kunne være værktøj. Jeg har endnu ikke haft tid til at gennemgå alle fundene i detaljer.

Der er kun kommet meget lidt nyt metal op, og jeg regner med at vi optog 95% af alt metal sidste år. Vi har dog fundet flere fragmenter af fibler, en nøgle, to fragmenter af dirhems (arabisk sølv mønt fra 700-tallet) og en meget sjælden Wodan/Monster sceatta fundet af Peter Seneca (se mere herom på bagsiden). Margit sprang ud som detektorfører og har bl.a. fundet et fragment af et dirhem.

På SDA's Årsmøde blev Jens kåret som Årets Arkæolog 2014. Stort tillykke til Jens! Se mere herom andetsteds i bladet.

Generalforsamling

Leif Aage la Cour Jensen ønskede ikke genvalg til bestyrelsen – vi takker ham for hans indsats i de foregående år. I stedet valgtes Karen Vestergaard ind i bestyrelsen. De andre bestyrelsesmedlemmer og suppleanter der var på valg, blev genvalgt. Erik Lund Andersen blev valgt som revisorsuppleant. Kontingentet blev fastholdt på kr. 100. Efter generalforsamlingen gav Martin Pavón os et fremragende foredrag om det sidste par års spændende udgravninger af kulturlag fra 1100- til 1300-tallet rundt om i Højbyen med fortolkning af bl.a. vore vandsoldningsfund.

Nye medlemmer

Vi byder velkommen til to nye medlemmer: Ingalill Boberg Lund og Jesper Mogensen. Derudover har vi fået en gæst i år, Jim Chism fra Canada. Alle tre har allerede deltaget i flere aktiviteter.

Kommende aktiviteter

- **22. maj** – Museumsforedrag v/Martin Pavón kl. 19.00
- **21. juni** – Sommerudflugt til Danmarks Borgcenter i Vordingborg (se mere herom andetsteds i bladet).

David Barry

JENS NIELSEN – ÅRETS ARKÆOLOG 2014

Jens er netop blevet kåret som Årets Arkæolog 2014 af Sammen slutningen af Danske Amatørarkæologer (SDA). Det foregik på foreningens årsmøde afholdt på Hjemstavnsgården i Gummerup på Fyn. Fjorten medlemmer af Arkæologforeningen deltog.

Det var bl.a. Jens' store evne til at formidle arkæologisk viden til et bredere publikum der blev fremhævet som en af de mange grunde til at kåre ham til Årets Arkæolog 2014. Ud over æren blev Jens begavet med et meget fint håndlavet keramisk fad med arkæologisk udsmykning. Inspirationen til fadets udsmykning er taget fra Skarpsallingkarret fra 3200 f.Kr., der er et af Danmarks smukkeste stenalderkar og velkendt fra bl.a. 50-krone-sedlen. I midten af karret ses tre danske bronzealderfigurer der bruges som SDA's logo. Da SDA's formand overrakte gaven, sagde han: "Vær forsigtig ikke at tabe den!", hvortil Jens hurtigt svarede: "Det gør ikke noget – jeg er ekspert i at lime potteskår sammen!".

I en kommentar skrev Martin Borring Olesen, leder af Kalundborg Museum og chef for Museum Vestsjællands arkæologiske afdeling:

"Kåringen af Jens som Årets Arkæolog 2014 er en velfortjent æresbevisning for en livslang indsats for dansk arkæologi. Jeg forstår godt at hæderen tildeles netop Jens Nielsen. Jens er højt respekteret blandt både amatør- og fagarkæologer i hele landet – både for sin lange indsats i arkæologiens tjeneste og for sin enorme viden inden for alle fagområder. På Kalundborg Museum er vendingen 'Spørg Jens!' altid tilbagevendende, når vi står med en arkæologisk problemstilling. Når man dertil lægger Jens' skarpe analytiske evne, kølige overblik, store arbejdsomhed og på det personlige plan hans imødekommenhed, beskedenhed og altid tilstedeværende lune humoristiske sans, ja, så er det svært at få øje på nogen, der fortjener æren mere end Jens".

USÆDVANLIG ORNAMENTIK PÅ LERKAR FRA YNGRE BRONZEALDER

I marts 2014 tilbragte medlemmer af Kalundborg Arkæologiforening et par uger sammen med arkæologerne Lone Claudi-Hansen og Christina Dömeland fra museet i Holbæk på adressen Oldvejen øst for Holbæk by. Det drejede sig om en kommunal udstykning hvor systematisk prøvegravning førte en egentlig udgravning med sig. På en ret markant højning i terrænet var der blandt andet konstateret en hel del gruber, hvoraf flere med keramik, der overvejende så ud til at være fra yngre bronzealder. Lokaliteten er oprettet i sognebeskrivelsen Fund og Fortidsminder under stednummer 03.03.03. SB nummer 198.

Før vi kom i gang med feltarbejdet, fik vi tilsendt fotos fra udgravningen, deriblandt et foto af et sammenlimet interessant potteskår med en usædvanlig ornamentik. Ornamentikken består af fire smalle omløbende furer øverst på bugen af et lerkar, som Lone har bestemt til at være et keglehalskar. De to midterste furer krydses af skråtstillede parallelle furer placeret med regelmæssige mellemrum på et par centimeter. Disse krydsende furer har orienteringen fra venstre og skråt ned mod højre. I bunden af alle furerne ses tydeligt et skråt mønster, og flere steder ser man at de små skrå streger skifter retning. Under udgravningen fremkom yderligere et skår med ornamentik fra samme lerkar (fig. 1). Lone har ud fra farve og struktur identificeret 44 skår fra dette kar. Der kan næppe være tvivl om at ornamentikken er frembragt ved hjælp af en wendelring, der som en slags stort ”rullestempel” er blevet presset ind i det stadig våde ler, før karret blev brændt til keramik. Der er tale om en ret usædvanlig ornamentik, hvor en datering imidlertid kan knyttes til den del af bronzealderen hvor wendelringe blev anvendt. Wendelringe findes i forskellige varianter, hvoraf nogle fortsat var i brug i førromersk jernalder periode 1 (Jensen 1997). I det aktuelle tilfælde må der være tale om en spinkel wendelring fremstillet af en firkantet eller afrundet bronzestav med en diameter på 3-4 mm. Snoningen på disse wendelringe skifter som oftest retning på 1, 3 eller 5 steder og i sjældnere tilfælde 7 eller 9 steder.

Fig. 1. Skår fra Oldvejen. Ornamentik udført med en snoet ring, i dette tilfælde en wendelring, hvor snoningerne skifter retning

De spinkle wendelringe er fundet sammen med andre genstande der daterer dem til yngre bronzealder periode V og VI, og denne dateringsramme må derfor som udgangspunkt også gælde for fundet fra Oldvejen.

De spinkle wendelringe har deres udbredelse i Sydsandinavien, hvor de især er almindelige på Öland og Gotland og i Mälaronrådet. Desuden findes de spinkle wendelringe over en stor del af det nordtysk-polske lavlandsområde. Fra Danmark kendes der 25 fund. Brugen af wendelringe synes i særdeleshed at knytte sig til de østlige områder af Sydsandinavien, og især fik formen en meget stor udbredelse i Sverige, hvorfra mere end 200 eksemplarer kendes.

Dekoration af lerkar ved hjælp af en snoet ring er sjælden, men dog ikke helt ukendt i det danske fundstof, men synes i øvrigt kun at have opnået meget begrænset udbredelse i Danmark (Jensen 1997). I sydsvenske fund er denne dekorationsform mere almindelig og kan for størstedelens vedkommende dateres til periode VI (Stjernquist 1961). Stykkerne fra Oldvejen blev fundet i en stor grube der blandt andet indeholdt store mængder skaller fra blåmusling og i mere beskedent omfang andre marine molluskskaller. Desuden indeholdt den fem store flækkesegle af en type som dateres til yngre bronzealder periode V og VI. Det skal også nævnes at der blev fundet en fin og meget velbevaret mejsel af ben.

Fig. 2. Skår fra Kornerup. Ornamentik udført med snoet ring

Keramik forekom i pæne mængder, men jeg har kun set en del af dette materiale og oven i købet i uvasket tilstand. Den fundne keramik skal i øvrigt ikke fremlægges her, idet det er en opgave som tilfalder udgravningslederen. Af hensyn til grubens datering skal enkelte træk ved keramikken imidlertid nævnes. Der fremkom således skår af mindst ét hvælvet låg af keramik. Flade låg findes gennem hele yngre bronzealder, men der forekommer som nævnt skår af mindst ét hvælvet låg i materialet fra Oldvejen. Hvælvede låg dukker tilsyneladende op i periode IV, men er især udbredt i periode V, og de synes igen at være fraværende i periode VI. I den del af Voldtofte-fundet der er dateret til periode V, er f.eks. 7 ud af 8 låg hvælvede (Jensen 1967). Så vidt erindres, var der også skår af spande- eller tøndeformede beklaskede lerkar med et afglattet randparti, hvor korte lister med fingerindtryk markerer overgangen mellem det glattede og det beklaskede. Dette træk kan dateres til yngre bronzealder periode V og VI. Skår af kar med fuldt omløbende liste med fingerindtryk hører til i periode VI, og denne datering gør sig også gældende for de ringformede knopper der er repræsenteret, og det er indtil videre mit bedste bud på en samlet datering af grubens indhold og dermed også dateringen af keramikken med dekoration udført med en wendelring. Den endelige datering må en mere grundig analyse af fundene naturligvis afgøre.

I 1933 publiceredes ”Studier over den yngre Bronzealder i Danmark med særlig Henblik paa Gravfundene” (Broholm, 1933). På Pl. XVI, 94 er der hos Broholm gengivet et foto af et lerkarskår med en dekoration der minder en hel del om den fra Oldvejen (fig. 2). Broholm beskriver ornamentikken således:

”*Falske Snorlinier*, der er dannede ved, at man ornamenterede det ikke brændte Kar med en tynd vreden Bronzehalsring forekommer kun én eneste Gang i Danmark, nemlig paa et Skår Pl. XVI, 94 fra en Affaldsgrube ved Kornerup (Sømme H.). Den falske Snorlinie er derimod meget almindeligt i Østeuropas, fra Lausitz paavirkede Keramik og forekommer særlig hyppigt paa Kar af den sene Görithertype”.

Betegnelsen *falske snorlinier* en nok lidt misvisende, idet det vel må forudsætte ægte snorlinier, som er en ornamentikform der ganske vist er meget almindelig i yngre stenalder, men så vidt vides er temmelig ukendt i yngre bronzealder. Det er derfor næppe ligheden med snorornamentik der har inspireret bronzealderens pottemagere til de *falske snorlinier*, men nok snarere det faktum at det er den snoede rings symbolske værdi vi ser som aftryk i keramikken. På stykket fra Kornerup ses to omløbende parallelle furer der krydses af parallelle skråtstillede korte furer, men der kan muligvis oprindeligt have været flere af de omløbende furer. Man vil også bemærke at retningen på de krydsende skrå furer er divergerende ved sammenligning af materialet fra Kornerup og Oldvejen, idet de på stykket fra Kornerup er orienteret fra højre og skrå ned mod venstre, men bortset fra det er ligheden i øvrigt ganske påfaldende. Ud fra fotoet i fig. 2 ser jeg det som sandsynligt at der er tale om et kegle- eller cylinderhalskar med ornamentikken placeret øverst på bugen af karret. De små parallelle streger i bunden af furerne er ganske tilsvarende dem vi ser på skårene fra Oldvejen. Hvorvidt ornamentikken på karret fra Kornerup er udført ved hjælp af en wendelring eller en almindelig snoet ring, kan ikke umiddelbart afgøres. Stykket fra Kornerup er i øvrigt også gengivet i Broholm (1949) Planche 54, 9 og er beskrevet således: ”FALSKE SNORELINIER, dannede ved, at man ornamenterede Karret med en tynd,

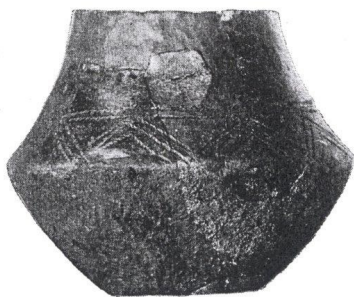

Fig. 1. Urna från L. Köpinge
nr 6, Herrestads hd. Delvis
rekonstruerad.

Fig. 2. Urna från Solberga nr 5,
Vemmenhög's hd. Halspartiet
delvis rekonstruerat.

Fig. 3. To af de svenske urner med vinkelornamentik udført med en snoet halsring. Fra Lilla Köpinge og Solberga

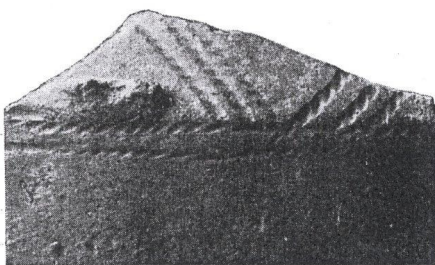

Fig. 3. Detalj av urnan fig. 2,
från Solberga.

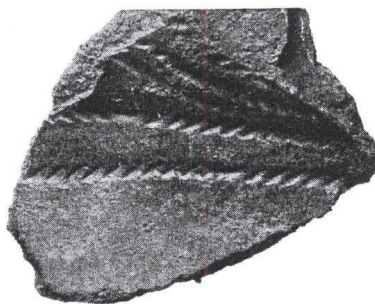

Fig. 4. Krukskärva från Häst-
högsbacken, foto S. H. M.

Fig. 4. Detaljer af to svenske urner med vinkelornamentik udført med en snoet halsring. Fra Solberga og Hästhögsbacken

vreden Bronzehalsring, er ganske almindelige i Østeuropas fra Lausitz paavirkede Keramik og forekommer særlig hyppigt paa Kar af den sene Gørithertype. I det danske Materiale foreligger kun et Skaar, fra en Affaldsgrube ved Kornerup (Pl. 54, 9), der er dekoreret paa denne Maade; derimod kendes fra Skaane 3 Urner, der er ornamenteret med falske snorelinier (Vifot, 1932/33)". Vifots beskrivelse lyder således: "Bland keramiken från de skånska urnebrandgroparna knyter sig det

største interessen til tre gravurne fra Lilla Köpinge, Solberga og Sövestad. Urnene udgøre en enhetig gruppe, karakteriseret ved likartede ornering, den s. k. imiterede snörornamenteringen, samt ved kærleken og gudens beskaffenhet. I disse henseender afviger den helt fra den vanlige grovre bronsålderskeramik.

Denne imiterede snörornering, hvilken erindrer om den ægte snörorneringen, har stadskommittens gennem stæmpning med en vriden ten af metal, en tynn halsring e. d., med enkel eller voksende torsion. Samme orneringsteknik optræder inden flere mellem- og sydeuropæiske kulturer ved et tidspunkt, som svarer til den ældste jernalder og betegner nok ofte på de fra den østlige Hallstattsprovinsen stamende høghalsede lekerne, de s. k. "halsurne". Keramik med imiteret snörornering findes bl. a. i fundet fra gravfeltet ved Hallstatt, fra Arnoaldigravfeltet ved Bologna samt udenfor Europas grænser i Troja, der keramikken ifølge tilhører lag VII.

Inden Östersjöområdet forekommer denne kærlekt i en vestlig gruppe ved Oder, efter den mest kendte fundort benævnt Görizgruppen, og i en østlig gruppe ved Weichselmynningen; i Danmark er den kendt gennem et enkelt kærlektfragment, fundet på Sjælland. De tre skånske lekerne bør betragtes som udløbere af Görizgruppen, med hvilken de foretæ ligheder med afseende på kærlektform og ornamentslinjernes gruppering".

Stjernquist (1961) skriver: "I 1967 blev keramikken fra Voldtoftepladsen på Fyn publiceret (Jensen 1967). Under keramikfundene beskriver Jensen blandt andet: *"Et enkelt skål fra Voldtofte, fund I, viser en ornamentik, der synes fremstillet med en snoet halsring (fig. 7,21). Kærlektformen har ikke ladet sig rekonstruere, og denne specielle ornamentform synes i øvrigt kun at have opnået meget begrænset udbredelse i Danmark. I sydsvenske fund er den meget mere almindelig og kan for størstedelens vedkommende dateres inden for periode VI"*.

Ornamentikken på de tre svenske urne adskiller sig imidlertid en del fra de to nævnte danske keramikfund fra Kørnerup og Oldvejen, idet den svenske ornamentik består af et dobbelt eller tredobbelt omløbende vinkelmotiv afgrænset foroven og forneden af et enkelt eller dobbelt omløbende fure ligeledes udført med en snoet ring. Man vil i øvrigt

bemærke at de tre eneste eksempler på dekoration udført med snoet ring, der er gengivet i Jensen (1997), netop er de tre ovennævnte svenske urner fra Lilla Köpinge, Solberga og Hästhögsbacken/Sövestad, der i denne artikel ses på fig. 3 og 4. Kort før dette blad gik i trykken blev jeg i Jensen (1997) opmærksom på endnu et eksempel fra Sjælland på ornamentik i imiteret snor publiceret i Nielsen (1984). Siden de i litteraturlisten nævnte publikationer udkom, er der gravet mange gruber fra yngre bronzealder. Det kan derfor ikke udelukkes at der rundt om på museerne findes keramik med samme slags dekoration, som ikke er publiceret. Jeg vil imidlertid indskyde at jeg i forbindelse med research til denne artikel har gennemgået temmelig mange fremlæggelser af keramik fra yngre bronzealder uden at finde yderligere danske paralleller til ornamentik udført på lerkar ved hjælp af en snoet ring eller en snoet wendelring.

Jens

LITTERATUR:

Broholm, H. C., 1933: Studier over den yngre Bronzealder i Danmark med særlig Henblik paa Gravfundene.

Broholm, H. C., 1949: Danmarks Bronzealder. Fjerde Bind. Danmarks Kultur i den yngre Bronzealder. Nyt nordisk Forlag – Arnold Busck. København MCMXLIX.

Jensen, Jørgen, 1967: Voldtofte-fundet. Bopladsproblemer i yngre bronzealder i Danmark. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1967.

Jensen, Jørgen, 1997: Fra Bronze- til Jernalder. En kronologisk undersøgelse. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab – København 1997.

Nielsen, S., 1984: Gravhøjen i Ganløse. Ventilen nr. 7. Tidsskrift for medarbejdere på Danfoss: 9.

Stjernquist, Berta, 1961. Simris II. BRONZE AGE PROBLEMS IN THE LIGHT OF THE SIMRIS EXCAVATION. ACTA ARCHAEOLOGICA LUNDENSIA. SERIES IN 40. No. 5. 1961.

Vifot, B.-M., 1932-33: Tidiga urnebrandgropar i Skåne. Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum. Årsberättelse 1932-33.

ET LILLE STUDIUM AF DANSKE KANONBÅDE FRA 1750 TIL 1881

Historie:

Når man hører om kanonbåde, så tænker man straks på Englandskrigen 1807-14, men historien om kanonbåde varede i næsten 200 år. De første kanonbåde blev anvendt i Frankrig og Spanien, formodentlig i slutningen af 1600-årene. I Danmark begyndte man at bygge kanonbåde i 1700 efter den franske type "chaloupe cannoniere". Konstruktorerne E. W. Stibolt og H. Gerner begyndte at bygge både efter den franske model med ændringer der passede til det danske søværn. Den sidste danske kanonbåd blev udtaget af søværnet i 1881, og her slutter den danske kanonbådsæra efter næsten 200 år.

Kanonbåde er en fælles betegnelse for armerede småskibe. Der var kanonchalup eller barkasse, skærbåd, kanonjolle, galej, kanoneerbåd og rokanonfartøj. Disse typer af armerede fartøjer er blevet benyttet til søkrig i det meste af Europa fra slutningen af 1600-tallet til slutningen af 1800. Her begynder en ny tid hvor man byggede skibe af jern og ikke skulle spare på træet.

Rokanonjollen var 11,4 m lang og 3 m bred og havde en besætning på 24 mand med 18 årer og var armeret med en 24-punds eller en 18-punds kanon, som sad i agterenden af jollen, samt 1 stk. 4-punds rælingshaubits i forstavnen.

Kanonchaluppen havde en længde på 65 m og en bredde på 16 m og havde 70-80 mands besætning. Den var udstyret med 30-40 årer, 2 stk. 24-punds kanoner, en i hver stævn, samt 2 stk. 4-punds rælingshaubits i forstavnen.

Skærbåden havde en længde på 64 m, en bredde på 17 m, 70 mand og 34 årer. Den var armeret med 2 stk. 18-punds kanoner.

De fleste kanonbåde kunne bære sejl, og nogle både kunne køre kanonerne ned i bunden af båden for at stabilisere skibet, når man

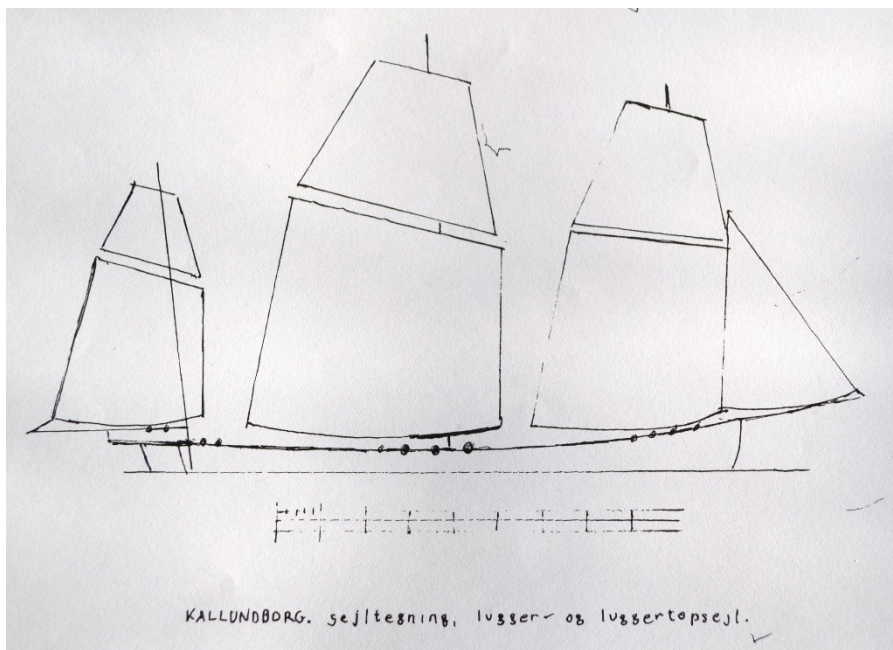
skulle bruge sejl. Kanonbådenes armering ændrede sig som krigen skred frem i 1813-14. Man skiftede den ene kanon ud med en raketkaster. I 1822 havde en fransk officer, Paixhans, opfundet en ”canon à bombe”, der benyttede granater i stedet for fuldkugler som projektil. Da den danske hær i 1830 foretog prøveskydninger med en sådan bombekanon, fik man fra søetatens side tilladelse til at overvære disse, og derved erfarede man at sådanne våben kunne være brugelige inden for flåden.

I 1831 konstruerede fabriksmester Schifter en ny kanonchalup, bombekanonchaluppen, der blev monteret med en 24-punds kanon agter, og i stævnen anbragte man en 60-punds bombekanon.

Konstruktører:

Der var mange der konstruerede kanonbåde over hele Europa, men vi holder os til de dansk-norske og svenske. For de første kanonbåde, ”skærbåde”, er der ingen konstruktør nævnt, men i 1756 er der en der hedder Fava, der byggede 6 stk. galejer. I 1786 byggede Stibolt 10 stk. skærbåde, i 1792 byggede Halkier 2 stk. kanonbåde, i 1805 byggede Larsen 5 stk. kanonchalupper, i 1805 byggede Dahlmann 5 stk. kanonchalupper, i 1807 byggede Chapmann kanonchaluppen ”Kalundborg” og fortsatte med 10 stk., i 1808-10 115 stk., i 1824-26 9 stk. og i 1833-34 3 stk. Han byggede også flere fartøjer i Norge i 1807-14, som ikke er medregnet. Phil byggede 3 stk. kanonbåde i 1812. Schifter byggede i 1831-46 22 stk. bombekanonchalupper. Larsen byggede 1 stk. kanonjolle i 1805. Dahlmann byggede i Danmark 1808-10 20 stk. kanonjoller. Schifter byggede i 1831-46 17 stk. bombekanonjoller. Der var mange flere der byggede kanonbåde i Norge og Sverige, som ikke nævnes her.

Kanonbåde blev sat i masseproduktion. Alle værfter der kunne klare opgaven, blev inddraget i produktionen. De arbejdede efter tegninger der blev udstedt fra Holmen og blev kontrolleret af skibsbygningskyndige fra Holmen. Konstruktionen var svensk. Det var den svenske søløjtnant C. J. Dahlmann, som havde bosat sig i København efter at han var blevet afskediget fra den svenske marine, der havde tegningerne med. Han fik af kongen en årlig pension på 300 rigsdaler som tak.

Der blev også konstrueret rojoller med samme bevæbning. Fra 1831 til 1846 byggede Schifter 17 stk. bombejoller. Disse havde en længde på 49,3 m med en 24-mands besætning, 18 årer og med 60-punds bomber.

I 1848 ændrede man sejlføringen fra at bære luggersejl til spidssejl, der var nemmere at manøvrere med. Under krigen 1864 omdannedes kanonbådene til transportfartøjer, hvor den sidste blev solgt i 1881. I 1808 blev der udstationeret 4 kanonjoller fra søværnets roflotille i Kalundborg med det forehavende at drive kaperi. I 1812 var der 8 kanonbåde, 2 armerede sejl- og robåde samt 6 barkasser.

E. Iversen

Litteratur:

Thomsen, Birger, 1975: De dansk-norske kanonbåde 1780 til 1850. *Marinehistorisk Tidsskrift* 3/1975, s. 57-83.

Thomsen, Birger, 1977: De dansk-norske kanonbåde 1780-1860. II *Marinehistorisk Tidsskrift* 4/1977, s. 98-115.

KNIVHÅNDTAG AF JET

ET ENESTÅENDE FUND FRA HØJBYEN

I september 2013-nummeret af medlemsbladet præsenterede jeg i artiklen ”Middelalderligt affald fra Højbyen” nogle af vore vandsoldningsfund fra Adelgade og Slotsvænget, bl.a. et fragment af et sort knivhåndtag med cirkel og prik-ornamentik. Håndtaget fandt Birgitte blandt de 64 spande jord som middelalderarkæolog Martin Pavón gravede op i Slotsvænget fra en grube der lå inden for fundamentet til Kalundborg Slot, og som vi vandsoldede hjemme hos mig sammen med 400 spande jord fra Adelgade.

En glad Birgitte viser sine fund frem

Ud fra de andre fund dateres knivhåndtaget til omkring år 1200. Dengang mente Martin Pavón at det kunne være lavet af ibenholt. Siden har jeg undersøgt sagen og fundet ud af at det faktisk er et ret enestående fund som er lavet af jet, en halvædelsten der var ret sjælden i det hele taget på daværende tidspunkt og meget sjældent brugt til knivhåndtag. Faktisk ser det ud til at der kun kendes til fire-fem andre fragmenter af jet-knivhåndtag fra vikingetid/tidlig middelalder.

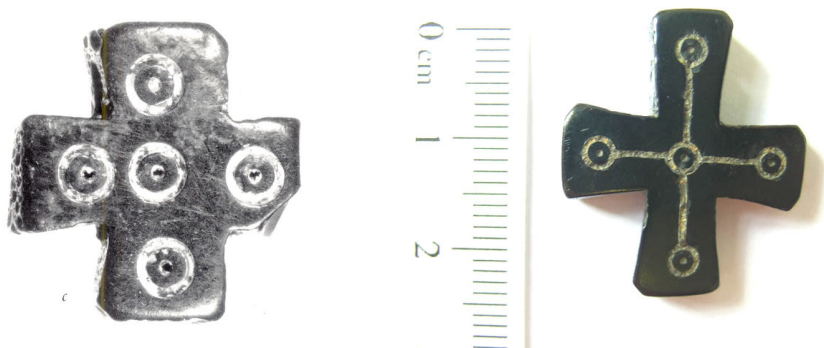

Fragment af knivhåndtag af jet med cirkel og prik-ornamentik. 47 mm langt

Af de tre halvædelsten rav, koral og jet er jet nok det mindst kendte. Jet eller gagat, som det også kaldes, er 180 millioner år gammelt komprimeret træ fra abetræer (abernes skræk, *Araucaria*) og er en slags brunkul. Jet opstår når stykker af abetræstammer falder i saltvand eller ferskvand og komprimeres i sedimentet. Det findes som tyndt spredte forekomster op til 15 cm tykke, 1-2 m lange og 20 cm brede i den skifer som sedimentet er blevet omdannet til. Romerne brugte det meget til smykker og amuletter osv. De hentede det fra Gagas i Lycia, der nu ligger i Tyrkiet.

Da romerne koloniserede England, fandt de jet i kystskrænterne ved Whitby i nærheden af York og udvandt det fra miner. Efter at romerne havde forladt England omkring år 450, blev jet sjældent brugt igen før omkring år 1100. I Whitby var der et stort kloster fra år 667, der blev ødelagt af danskerne i 867. Efter at normannerne invaderede England, blev klostret genetableret i år 1078. En eller flere

af munkene begyndte tilsyneladende at lave religiøse genstande af jet i 1100-tallet, bl.a. små hængekors med cirkel og prik-ornamentik. I alt 22 af disse hængekors kendes fra England, Skotland, Irland, Norge og Grønland (Herjolfsnes). To af dem vises nedenfor. Hængekorset fra Herjolfsnes (ikke vist) er udstillet på Nationalmuseet. Ornamentikken er indlagt med tin eller bly.

Jet er helt tilbage til Romertiden brugt i amuletter. Den romerske naturhistoriker Plinius den Ældre (23-79 e.Kr.) nævner det som værn mod hekseri. Korsformen af disse amuletter gav beskyttelse gennem kristendom og gjorde brugen af jet som amulet acceptabel – noget der måske ellers ville blive betragtet som hedensk i et kristent miljø. Muligvis var de brugt som værn mod sygdom, ondskab og hekseri. De var kun brugt i 1100- og 1200-tallene, og produktionen af dem på Whitby Kloster ophørte. Dog fortsatte munkene med at producere andre genstande af jet såsom rosenkranse, perler og spillebrikker, men der er kun tale om en meget lille produktion af genstande af jet.

I York har man fundet rester efter jetbearbejdning, men igen er mængderne små, og antallet af genstande lille. I de gamle byer York og Winchester er der blandt tusindvis af genstande fra arkæologiske udgravninger kun fundet få genstande af jet fra 900- til 1200-tallene. I York har de kun omkring 40 genstande, og i Winchester er der kun fundet 16 genstande af jet blandt over 6.000 udgravede fund. I Southampton er der ikke fundet nogen genstande af jet, og i London er der kun meget få. I Norge er der blandt alle arkæologiske fund kun

12 genstande af jet fra vikingetid og 31 fra middelalder. Billedet for Irland og Skotland er nogenlunde det samme. Det findes ingen opgørelse over arkæologiske fund af jet for Danmark, men jeg vil gætte på 50–100 genstande fra vikingetid og middelalder. De fleste fund af jet alle steder består af perler eller ringe.

Håndtaget fra Slotsvænget er til en kniv med spids skafttunge. Fragmentet er 47 mm langt. Håndtaget er knækket to steder – ved enden af hullet til skafttungen (1) og langs hullet til skafttungen (3) – og er tilsyneladende delt i tre eller fire fragmenter. Hele det udborede hul til skafttungen er bevaret og er 40 mm langt, hvilket indikerer at kniven har haft et relativt kort blad. Ved bladenden af håndtaget (3) er der skåret en ca. 2 mm dyb rille i den ene side for at fiksere bladet og hindre at det roterer omkring skafttungen. Håndtaget er også udsmykket på siderne med samme motiv.

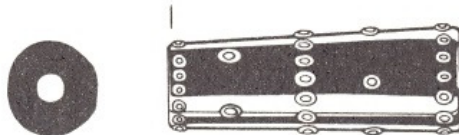
Hvor langt håndtaget har været, er uvist, men for at kunne holde det komfortabelt i hånden, må det nok have været omkring 80 mm langt eller mere, afhængigt af om det var til en mand eller en kvinde. Bemærk at det bliver tyndere mod enden. Jet er nok ikke særligt velegnet som knivhåndtag – det er trods alt brækket i flere stykker.

Jet er som nævnt meget sjældent brugt til knivhåndtag. Blandt de 16 genstande af jet fra Winchester er der kun to fragmenter af håndtag. Et er fra en kniv. Det andet, der har cirkel og prik-ornementik indlagt med tin, er fortolket som et håndtag til et æskelåg eller en embedsstav, idet hullet i håndtaget er alt for kort til en knivskafttunge.

2881

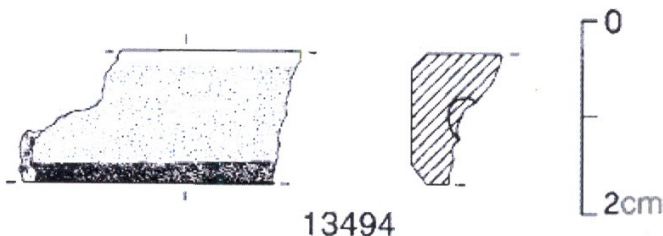
Knivhåndtag af jet. 29 mm

2897

Håndtag af jet. Ikke fra en kniv. 51 mm

Blandt de 35 genstande af jet udgravet i York var der to fragmenter af knivhåndtag, hvoraf kun ét er vist i rapporten. Det er fundet i lag fra årene 1350-1400, men kan være ældre. Interessant er det at størrelsen, formen og profilen med de afskårne kanter er meget lig vores knivhåndtag.

13494

0
2cm

Fra London er der ikke et eneste arkæologisk fund af knivhåndtag af jet fra vikingetid/tidlig middelalder. Der er heller ikke fundet knivhåndtag af jet andetsteds i England, Skotland, Irland eller Skandinavien.

Tidligt i middelalderen blev der også udvundet jet i Santiago de Compostela, hvor der opstod mange jetværksteder der lavede genstande af jet til pilgrimmene. Senere i middelalderen blev jet også udvundet i Tyskland.

De forskellige typer af jet varierer i deres kemiske sammensætning. Med bl.a. røntgen-fluorescens-spektroskopi (XRF) er det muligt at finde ud af hvorfra en genstand stammer. Michelle Taube på Nationalmuseet har undersøgt vores håndtag med XRF og sammenlignet spektrogrammet med publicerede spektrogrammer for Whitby-jet (da vi ikke havde et stykke Whitby-jet som vi selv kunne undersøge). Undersøgelsen viste at håndtaget efter al sandsynlighed er lavet af Whitby-jet. Endvidere fandt vi rester af tin i indlaget hvilket indikerer at de indrisede motiver har været indlagt med tin.

Eftersom jet ikke findes i Danmark, er det ikke sandsynligt at det er håndværkere her der har produceret og poleret håndtaget. Det er nærliggende at tænke at da håndtaget er lavet af Whitby-jet, kan det være produceret på Whitby Kloster eller i York. Der var trods alt stærke forbindelser mellem York og Danmark i 900-1200-tallene.

Hvordan håndtaget eller kniven kom til Kalundborg, og hvem der ejede det, er uvist. Det var en meget fin, meget sjælden og nok meget dyr kniv, så man må antage at ejeren var adelig. Den kan have tilhørt en kvinde eftersom den var ret lille. Med en datering omkring 1200 er Esbern Snares datter Ingeborg et oplagt emne. En anden mulighed er at den har tilhørt en gejstlig person, for eksempel i forbindelse med planlægning, byggeri eller indvielse af Vor Frue Kirke. Det kan vi kun gisne om. Faktum er dog at det er et enestående fund – et enestående stykke danefæ der fortjener en grundig undersøgelse.

David Barry

UDFLUGT TIL DANMARKS BORGCENTER

Lørdag den 21. juni 2014

med middelalderarkæolog Martin Pavón som guide

Vordingborg er Danmarks største kongeborg fra middelalderen, en gigantisk fæstning og kongebolig. Da borgen var størst, havde den hele ni store tårne, 12 halvtårne, voldgrave og en 770 meter lang ringmur. Fordi kongen ofte gjorde ophold på borgen i Vordingborg, er nogle af de vigtigste kapitler i Danmarkshistorien blevet skrevet her. Det gælder bl.a. Jyske Lov, som blev underskrevet på Vordingborg d. 10. marts 1241 af Valdemar Sejr og rigets mægtigste mænd.

Foto: Danmarks Borgcenter

Det første Vordingborg blev bygget af Valdemar den Store i 1160'erne. Det var en mindre træborg der blev brugt som base for korstogene i Nordtyskland. Træborgen blev startskuddet til mange års borgbyggeri i Vordingborg. Byggeriet på Vordingborg kulminerende i 1360'erne, da Valdemar Atterdag opførte Gåsetårnet og udbyggede Vordingborg til sin største udbredelse. Gåsetårnet blev bygget i 1360'erne, og det er i dag den eneste 100% bevarede del af borgen. Tårnet er 36 meter højt, hvis man tæller gåsen og spiret med.

Den nye udstilling: Glem alt om kedelige plancher og døsiges kustoder! På Danmarks Borgcenter smelter autentiske fund fra middelalderen sammen med højteknologisk formidling, moderne design, gigantiske projektioner og rå arkitektur. Udstillingen fortæller historien om middelalderens borge, konger og magt og er bygget op omkring universelle temaer som magt, alliancer, venskaber, storhed og fald. Historierne fortælles gennem udvalgte genstande som hver især bidrager med et unikt perspektiv til den overordnede fortælling. Udstillingen er skabt som en filmisk og stemningsmættet oplevelse der nytænker den traditionelle formidling og gør den relevant for nutiden for både børn og voksne.

Nøglen til udstillingen er borgcentrets iPad-guide som alle besøgende får i hånden når de køber billet. Guidens skærm viser forklarende animationer og film. Der findes også mere uddybende tekster om de enkelte genstande. iPad'en er nem at betjene og giver mulighed for at vælge sin egen vej gennem udstillingen.

Voldgrave: I forbindelse med realiseringen af Danmarks Borgcenter blev de gamle voldgrave fra 1360'erne reetableret. Målet var at tilbageføre terrænniveauer og voldgrave til en mere oprindelig form. Reetablering af voldgravsanlægget giver en markant effekt for oplevelsen af borgen.

Det praktiske: Transporten foregår i egne biler – vi deles om kørsel som vi plejer. Ved tilmelding bedes I fortælle om I kan lægge bil til. Vi kører fra museet kl. 08.30 med opsamling undervejs. Vi holder kaffepause mellem Slagelse og Næstved. Vi regner med at være tilbage på museet ca. kl. 18. Vi medbringer selv madpakker og drikkevarer.

Pris kr. 150 inklusive transport, kaffe/basse på vejen og entre. De der lægger bil til, får kr. 200 i benzinpenge.

Tilmelding: Senest den **17. juni** (men helst inden) til formanden per e-mail David@Barry.DK eller telefon 5956 5660 / 4082 8024.

WODAN/MONSTER SCEATTA FUNDET VED MELBYGÅRDEN

I forbindelse med vores nuværende detektorsøgning ved Melbygården, hvor museet udgravede en boplads fra germansk jernalder/vikingetid i 2007, er der fundet en enestående sølvmønt fra 700-tallet, en såkaldt sceatta. Sceattas er de sidste udløbere af det romerske møntsystem og forløbere for den europæiske denar. Det er kun den tredje sceatta fundet på sjælland og den første Wodan/Monster sceatta. Mønten er 10 mm i diameter og vejer ca. 1 g. Navnet er engelsk og betyder at der er et billede af Wodan på den ene side og et drageagtigt uhyre på den anden. Wodan var en angelsaksisk førkristen gud svarende til Odin.

Der er fundet 320 sceattas i Danmark og tilstødende områder, hvoraf 181 er Wodan/Monster sceattas, der nok er fremstillet i Ribe hvor 164 er fundet i byen og 6 i nærheden. Af de andre 11 er 3 fundet i Skåne og 7 i Jylland/Nordtyskland. Wodan/Monster sceattas var i brug som mønt fra ca. 720 til ca. 800.

Fundet er sammen med vore andre fine fund fra jernalder/vikingetid med til at fremhæve vigtigheden af Melby som boplads for meget velhavende personer, formentlig med relationer til dem ved Tissø. Den heldige finder er Peter Seneca. Derudover fandt Henrik Jensen og Margit Jørgensen fragmenter af to dirhems, arabiske mønter fra 700-tallet.

David Barry